

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۵، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۱، صفحات ۳۷-۵۸

تحلیل عوامل مؤثر بر انحراف اعتبارات کشاورزی در نواحی روستایی:

مطالعه موردی دهستان غنی بیگلو، شهرستان زنجان

بهروز محمدی یگانه، مهدی چراغی، و اکبر حسین زاده*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۹/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۵/۱۱

چکیده

امروزه، دسترسی کشاورزان به اعتبارات رسمی به مثابه ابزاری برای توسعه کشاورزی و روستایی شناخته می‌شود. با این همه، بخشی از کشاورزان اعتبارات دریافتی خود را در امور غیرکشاورزی مصرف می‌کنند. سؤال این است که «چه رابطه‌ای میان ویژگی‌های فردی و اقتصادی و اراضی کشاورزان و نیز ویژگی‌های اعتبارات دریافتی آنها با میزان هزینه‌کرد اعتبارات در اهداف کشاورزی وجود دارد؟» و همچنین، «از نظر کشاورزان، چه عواملی باعث انحراف اعتبارات از اهداف بخش کشاورزی می‌شود؟». پژوهش حاضر، با جامعه آماری ۶۱۴ کشاورز دریافت‌کننده اعتبارات کشاورزی در دهستان غنی بیگلو، در پی پاسخ بدین مسائل است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تنها شانزده درصد از کشاورزان اعتبارات را به‌طور کامل در اهداف کشاورزی مصرف می‌کنند؛ میان میزان هزینه‌کرد اعتبارات در بخش کشاورزی و متغیرهای فردی و اقتصادی و اراضی و نیز ویژگی‌های اعتبارات رابطه معنی‌دار وجود دارد؛ و از نظر کشاورزان، نبود درآمدهای پایدار از عوامل اصلی بروز انحراف در اعتبارات کشاورزی است.

* به ترتیب، استادیار گروه جغرافیای دانشگاه زنجان؛ نویسنده مسئول و کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی (mahdicharaghi@yahoo.com)؛ و کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.

کلیدواژه‌ها: توسعه کشاورزی / توسعه روستایی / اعتبارات کشاورزی / غنی بیگلو (دهستان) / زنجان (شهرستان).

* * *

مقدمه

در حال حاضر، رشد جمعیت در برخی از کشورهای در حال توسعه بیش از رشد بخش کشاورزی است و از این رو، نیاز به توسعه کشاورزی برای پاسخ‌گویی به نیازهای غذایی جمعیت رو به رشد وجود دارد (Uniamikogbo, 2007: 11). اگر بخش کشاورزی قادر به تأمین نیازهای غذایی جمعیت رو به رشد در کشورهای در حال توسعه نباشد، افزایش قیمت مواد غذایی، افزایش دستمزد کارگران و در پی آن، کاهش سود صنایع بر رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری در اقتصاد این کشورها اثرگذار خواهد بود (Anthony, 2010: 2). امروزه، بسیاری از محققان توسعه کشاورزی را از ضروریات توسعه صنعتی از طریق تأمین مواد خام و نیروی کار ارزان می‌دانند. در نظریه اقتصادی لوئیس، کشاورزی به‌مثابه پیش‌نیاز توسعه صنعتی و توسعه روستایی شناخته شده و از این رو، نیاز به افزایش بهره‌وری این بخش و انجام سرمایه‌گذاری امری ضروری است (Child, 2008: 153). در این میان، اعتبارات مالی نقشی مهم را در توسعه بخش کشاورزی ایفا می‌کند و توسعه اقتصادی در بخش کشاورزی، بدون افزایش عامل سرمایه در قالب یکی از عوامل اصلی تولید، ممکن نیست (استادی و علیزاده، ۱۳۸۸: ۴۸)، به طوری که یکی از عوامل مؤثر در کاهش سهم بخش کشاورزی در ایجاد ارزش افزوده و تولید محصولات فقدان یک سیاست پایدار اعتباری و کمبود مؤسسات ارائه‌دهنده اعتبارات مالی به کشاورزان است (Afolabi, 2008: 84). برای توسعه کشاورزی در کشورهای در حال توسعه، نیاز به تغییر از شیوه تولید معیشتی به جهت‌گیری‌های تجاری است که لازمه آن هم بسیج منابع مالی است (Achoja, 2010: 276) که در این میان، باید هدف‌گذاری اعتبارات معطوف به روستاییان باشد، زیرا بسیاری از افراد در نواحی روستایی این کشورها در بخش کشاورزی مشغول به فعالیت بوده، بیشتر محصولات تولید شده کشاورزی آنها در روستاها تولید و مازاد تولید و نیروی اضافی کار هم در اختیار بخش صنعت و خدمات

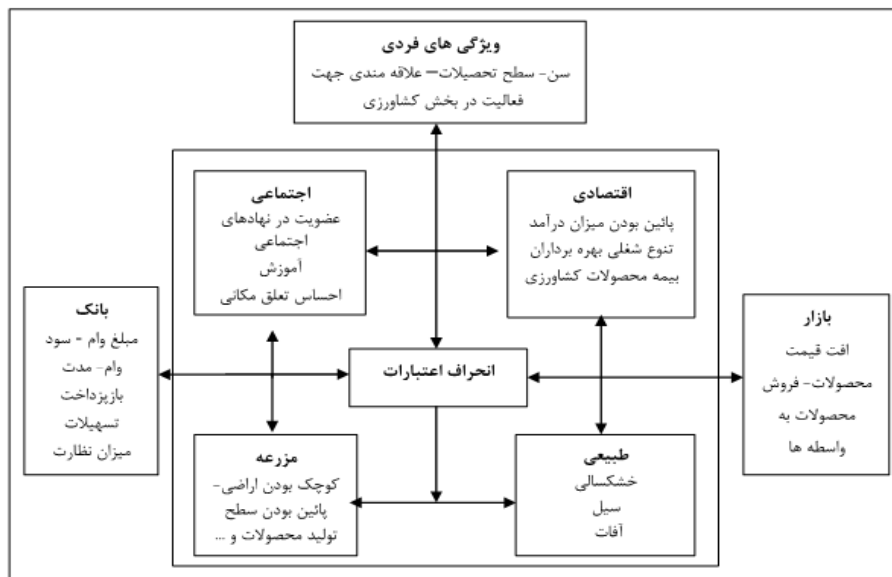
قرار داده می‌شود (Chowdhury, 2011: 75). طی دهه‌های اخیر، دولت‌ها سیاست‌های توسعه اعتبارات مالی را در نواحی روستایی و با هدف دستیابی به توسعه کشاورزی در پیش گرفته‌اند. در کشورمان ایران نیز اقداماتی برای دسترسی روستاییان کشاورز به اعتبارات مالی انجام شده است؛ یکی از سازمان‌یافته‌ترین اقدامات از این دست به تلاش‌ها و تجربیات وزارت جهاد کشاورزی در چارچوب فعالیت‌های بانک کشاورزی بازمی‌گردد (Rahmanifazli and Kavyani, 2010: 147). مسئله‌ای که امروزه، در مورد اعتبارات کشاورزی اعطایی به کشاورزان در نواحی روستایی کشورمان کمتر مورد توجه محققان قرار می‌گیرد، بررسی چگونگی هزینه‌کرد این اعتبارات است. شواهد و بررسی‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از این اعتبارات دچار انحراف از اهداف مورد نظر می‌شوند؛ در این‌گونه موارد، کشاورزان به جای استفاده از اعتبارات مالی در فعالیت‌های تولیدی کشاورزی، این اعتبارات را در اهداف دیگر (رفع نیازهای روزمره یا سرمایه‌گذاری در کارهای غیرکشاورزی) استفاده می‌کنند (Perdana, 2005: 3). ادامه این روند در درازمدت خروج سرمایه از نواحی روستایی را در پی داشته، مانع از تغییر و تحولات اساسی برای دستیابی به توسعه در این نواحی می‌شود. سؤالی که در این زمینه مطرح می‌شود، این است که از نظر کشاورزان، چه عواملی و به چه میزان در بروز انحراف اعتبارات در محدوده مورد مطالعه مؤثر است، و چه رابطه‌ای میان ویژگی‌های فردی، اراضی کشاورزی، ویژگی اعتبارات و میزان هزینه‌کرد اعتبارات در بخش کشاورزی وجود دارد. تحقیق حاضر برای پاسخ‌گویی بدین سؤالات تدوین شده است.

مبانی نظری

بخش کشاورزی ایران، از نظر تولید، یکی از بخش‌های مهم اقتصاد کشور است؛ اما میزان تشکیل سرمایه در این بخش، در مقایسه با عملکرد و ظرفیت‌های آن نسبت به سایر بخش‌ها، قابل توجه نیست (باقری و همکاران، ۱۳۸۶: ۸۱). از طرف دیگر، خطر بالای فعالیت در بخش کشاورزی و درآمد اندک واحدهای بهره‌برداری کوچک ارائه اعتبار برای تأمین مالی بخش کشاورزی را ضروری می‌سازد (پژویان و معتمد، ۱۳۸۸: ۱۷).

سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، علاوه بر رشد تولید و اشتغال در این بخش، به رشد تولید و اشتغال در بخش‌های دیگر هم کمک می‌کند، به‌طوری که باعث ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر در نواحی روستایی شده، از مهاجرت‌های روستاییان به شهرها جلوگیری می‌کند (یاسوری، ۱۳۸۶: ۱۴۴). اعتبارات کشاورزی از ابزارهای اصلی سیاست‌گذاری برای رشد و تولید و استفاده از فناوری‌های نوین در کشاورزی است (حسینی و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۶). امروزه، اغلب کارشناسان علم اقتصاد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را از راهکارهای مؤثر برای رفع سه مشکل اساسی کشاورزی ایران - یعنی، پایین بودن درآمد سرانه، کمی تولیدات این بخش، و استفاده نامطلوب و غیربهبود از نهاده‌های تولید - می‌دانند (رونقی، ۱۳۷۵: ۷۸). در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کشاورزی به‌مثابه یک بخش کلیدی اقتصاد دارای نقشی مهم در راستای دستیابی به توسعه روستایی از طریق افزایش درآمدهاست (Chowdhury, 2011: 76)؛ و برای دستیابی بدین مهم، گسترش سیاست‌های دسترسی کشاورزان به بازارهای مالی و اعتباری رسمی در قالب راهبردی مشترک در کشورهای مختلف اجرا می‌شود (World Bank, 2007: 6). اعتبارات روستایی دربرگیرنده طیفی گسترده از خدمات مالی مانند پس‌انداز، پرداخت وام و بیمه کشاورزی و غیرکشاورزی برای افراد ساکن در نواحی روستایی است (World Bank, 2006: 17). اعتبارات روستایی در مواردی با فراهم کردن عوامل ارتقای تولید و مصرف به‌ویژه برای خانوارهای فقیر (Nguyen, 2008: 152)، در مواردی از طریق فراهم کردن ابزار معیشت پایدار (Seemi, 2009: 2)، افزایش درآمدها (Houge, 2010: 44; Houge, 2008, 474) و در مواردی نیز با ایجاد اشتغال پایدار (Desta, 2010: 2)، بهبود وضعیت روستاییان را به همراه داشته است. در این میان، اعتبارات کشاورزی به‌مثابه زیرمجموعه‌ای از اعتبارات روستایی است که به فقرا و شاغلان آسیب‌پذیر در بخش کشاورزی برای بهبود رفاه و افزایش تولید داده می‌شود (Kundu and Mitra, 2010: 64). در کشورهای در حال توسعه، اعطای اعتبارات مالی به کشاورزان افزایش درآمد و تولید، بهبود امنیت غذایی (Getaneh and Garber, 2007: 19; Zaid, 2008: 18)، افزایش ظرفیت‌های تولید کشاورزی از طریق سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه‌های انسانی و مادی (Ifeanyi et al., 2010: 279)،

کاهش آسیب‌پذیری و افزایش رفاه کشاورزان را به همراه داشته است و امروزه، به‌منزله یک سیاست عمومی برای بهبود وضعیت کشاورزان شناخته و به اجرا گذاشته می‌شود (Banerjee et al., 2009: 25; Khandakar et al., 2006: 477). علاوه بر آثار مثبت اعتبارات کشاورزی، در برخی از موارد، عواملی به عدم اثرگذاری اعتبارات بر بهبود وضعیت کشاورزان و خروج سرمایه‌ها از نواحی روستایی می‌انجامد. انحراف اعتبارات از مهم‌ترین مشکلات اعتبارات مالی کشاورزی است. در مفهوم انحراف اعتبارات، دریافت‌کننده اعتبار آن را به سمت و سویی غیر از اهداف بخش کشاورزی هدایت می‌کند (Owusu et al., 2010: 47).

منبع: نگارندگان

شکل ۱- عوامل مؤثر در بروز انحراف اعتبارات کشاورزی در نواحی روستایی

پیشینه تحقیق

تاکنون، مطالعات زیادی در ارتباط با عوامل انحراف اعتبارات کشاورزی در کشورمان و دیگر کشورها انجام نشده است. بررسی تحقیقاتی که در این ارتباط انجام شده است، نشان می‌دهد که محققان عواملی را در بروز انحراف اعتبارات مؤثر می‌دانند: سینگ و

همکاران عوامل طبیعی مانند سیل و خشکسالی را به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه مؤثر دانسته‌اند (Singh et al., 2009: 872)؛ اکرم نرخ بالای اعتبارات و هزینه‌های بالای دسترسی کشاورزان بدان را عامل اصلی در بروز انحرافات می‌داند (Akram, 2008: 244)؛ و سگرز و همکاران بر این باورند که پایین بودن مبلغ وام و کوتاه‌مدت بودن دوره بازپرداخت تسهیلات از مهم‌ترین عوامل انحراف اعتبارات کشاورزی است (Segers et al., 2010: 521). در کشورمان تاکنون تحقیقات زیادی در زمینه انحراف اعتبارات صورت نگرفته است: کریم و همکاران، در تحقیق خود، بدین نتیجه رسیده‌اند که ۶۴ درصد از اعتبارات دریافتی از منابع رسمی در تولید کشاورزی مصرف شده است، ولی کشاورزانی که از منابع غیررسمی اعتبارات را دریافت کرده‌اند، بیشتر اعتبارات را صرف امور روزمره زندگی کرده‌اند (کریم‌کشته و همکاران، ۱۳۸۳)؛ رشیدی و منصور، در تحقیق خود، نتیجه گرفته‌اند که ۲۶ درصد از وام‌های دریافتی از بانک کشاورزی دچار انحراف شده است (رشیدی و منصور، ۱۳۸۴)؛ و ورمزیاری و همکاران، در تحقیق خود، چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که رفتار کشاورزان در زمینه استفاده از وام در بخش کشاورزی با توجه به نوع وام کشاورزی، استفاده از بیمه محصولات کشاورزی، دفعات نظارت پس از اعطای وام، حجم وام و سطح تحصیلات با یکدیگر متفاوت است (ورمزیاری و همکاران الف، ۱۳۸۹).

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر، از نظر هدف، کاربردی و از نظر درجه نظارت و کنترل، میدانی و از نظر ماهیت و روش نیز توصیفی-تحلیلی است؛ و در آن، ابتدا به بررسی و تجزیه و تحلیل رابطه بین میزان هزینه‌کرد اعتبارات در بخش کشاورزی و متغیرهای مؤثر در انحراف این اعتبارات پرداخته شده و سپس، عوامل مؤثر بر انحراف اعتبارات از نظر کشاورزان و با استفاده از بیست شاخص بررسی شده است (جدول ۱). روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه و مصاحبه)، و روش تجزیه و تحلیل به صورت توصیفی و استنباطی است (آزمون توکی برای بررسی میزان انحراف در بین گروه‌های کشاورزان،

آزمون t مستقل برای بررسی تفاوت میانگین دو گروه از نظر آماری، و آزمون t تک‌نمونه‌ای نیز برای بررسی مهم‌ترین عوامل مؤثر در بروز انحراف اعتبارات از دید کشاورزان. جامعه آماری تحقیق، شامل ۶۱۴ بهره‌بردار، آن دسته از کشاورزان دهستان غنی بیگلو را دربرمی‌گیرد که طی سال‌های ۸۹-۱۳۸۶، اعتبارات کشاورزی را از بانک کشاورزی دریافت کرده‌اند؛ این تعداد بهره‌بردار، از کل ۳۳ روستای دهستان، در نوزده روستا ساکن بوده‌اند. به‌منظور تعیین نمونه لازم برای پرسشنامه، از فرمول کوکران استفاده شده که این تعداد ۱۸۸ نمونه به‌دست آمده است؛ سپس، با توجه به تعداد کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات در هر روستا، تعداد نمونه هر روستا از کل نمونه‌ها تعیین و پرسشنامه‌ها تکمیل شده است. برای سنجش پایایی ابزار تحقیق، از آلفای کرونباخ استفاده شده و مقدار آن برابر با ۰/۷۸ درصد به‌دست آمده که نشان‌دهنده سطح اعتماد بالای پرسشنامه است.

جدول ۱- عوامل مؤثر بر انحراف اعتبارات کشاورزی

۱- کوچک و قطعه‌قطعه بودن اراضی	۱۱- عدم عضویت در نهادهای اجتماعی
۲- بروز حوادث طبیعی (خشکسالی، سیل، آفات...)	۱۲- نبود تخصص لازم برای فعالیت در بخش کشاورزی
۳- پایین بودن درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی	۱۳- پایین بودن سطح تولیدات کشاورزی و به‌صرفه‌نبودن فعالیت
۴- نبود درآمدهای پایدار در طول سال	۱۴- افت قیمت محصولات در هنگام فروش آن
۵- بالا بودن هزینه تولید محصولات	۱۵- بالا بودن هزینه‌های زندگی در روستا
۶- عدم دسترسی به نهادهای تولیدی	۱۶- نبود نظارت بر نحوه مصرف وام
۷- پایین بودن سطح کشت محصولات آبی	۱۷- پایین بودن مبلغ وام
۸- وجود تنوع شغلی میان کشاورزان	۱۸- بالا بودن سود وام
۹- فصلی بودن فعالیت‌ها در بخش کشاورزی	۱۹- کوتاه بودن زمان بازپرداخت تسهیلات
۱۰- عدم حضور مروجان برای آموزش مصرف اعتبارات	۲۰- فروش محصولات به واسطه و کاهش سود محصول

منبع: چراغی، ۱۳۹۰

یافته‌های تحقیق

بررسی ویژگی‌های کشاورزان دریافت‌کننده اعتبارات نشان می‌دهد که میانگین سنی این افراد ۴۴/۶ سال، متوسط بعد خانوار ۴/۵ نفر، متوسط اراضی دیم ۳/۲ هکتار، و متوسط اراضی آبی ۱/۸ هکتار بوده است؛ میانگین اعتبارات دریافتی ۵/۸ میلیون تومان، میانگین سود ۱۴/۸ درصد، و میانگین مدت بازپرداخت تسهیلات ۲۳ ماه بوده است؛ ۶۲/۸ درصد اعتبارات برای خرید نهاده‌های تولیدی، ۱۰/۶ درصد برای خرید دام، ۱۴/۹ درصد مربوط به خرید ماشین‌آلات و ۱۱/۷ درصد مربوط به خشکسالی و ایجاد واحدهای پرورش ماهی بوده است. یافته‌های مربوط به هزینه‌کرد اعتبارات نشان می‌دهد که تنها ۱۶ درصد کشاورزان اعتبارات دریافتی را به‌طور کامل در بخش کشاورزی هزینه کرده‌اند (جدول ۲).

جدول ۲- میزان هزینه‌کرد اعتبارات در اهداف کشاورزی

میزان مصرف اعتبارات در اهداف کشاورزی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
هیچ	۲۶	۱۳/۸	۱۳/۸
کم	۷۲	۳۸/۳	۵۲/۱
متوسط	۱۲	۶/۴	۵۸/۵
زیاد	۴۸	۲۵/۵	۸۴
کاملاً	۳۰	۱۶	۱۰۰
جمع	۱۸۸	۱۰۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های فردی

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با افزایش سن، میزان انحراف اعتبارات افزایش و با افزایش تحصیلات، میزان انحراف اعتبارات کاهش می‌یابد؛ کشاورزانی که علاقه کمتری به انجام فعالیت کشاورزی داشته‌اند، بیشتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جداول ۳، ۴، و ۵).

جدول ۳- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر سنی

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
۵۵-۴۵ و بالای ۵۰ سال	۰/۵۹۹	۰/۳۴۷	۰/۴۹۹	-۰/۴۴	۱/۶۴	۶/۳۵۰
۴۰-۴۵ سال	۰/۷۸۷	۰/۳۷۴	۰/۲۲۷	-۰/۲۵	۱/۸۳	
۳۵-۴۰ سال	*۱/۷۷۲	۰/۳۴۴	۰/۰۰۰	۰/۸۱	۲/۷۳	
۲۵-۳۵ سال	*۱/۳۹۱	۰/۴۱۲	۰/۰۰۹	۰/۲۴	۲/۵۴	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۴- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر تحصیلات

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
بی سواد- ابتدایی	۰/۱۵۹	۰/۳۲۸	۰/۹۸۹	-۰/۷۶	۱/۰۷	۷/۱۲۰
راهنمایی و دبیرستان	*-۱/۲۹۲	۰/۳۳۹	۰/۰۳۲	-۲/۲۴	-۰/۳۵	
دیپلم	*-۱/۰۵۶	۰/۳۷۷	۰/۰۴۸	-۲/۱۰	-۰/۰۱	
بالتر از دیپلم	*-۲/۰۵۶	۰/۶۳۰	۰/۰۱۳	-۳/۸۱	-۰/۳۰	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۵- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر علاقه به کشاورزی

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
هیچ- کم	-۱/۶۶۳	۰/۵۹۵	۰/۰۵۵	-۳/۲۹	۰/۰۲	۶/۵۲۵
متوسط	*-۱/۸۶۷	۰/۶۳۶	۰/۰۳۴	-۳/۶۴	-۰/۰۹	
زیاد	*-۲/۱۶۲	۰/۵۸۷	۰/۰۱۴	-۳/۸۰	-۰/۵۳	
خیلی زیاد	*-۳/۲۸۶	۰/۷۲۲	۰/۰۰۱	-۵/۲۹	-۱/۲۸	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

اراضی کشاورزی

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با افزایش میزان اراضی دیم و آبی، از میزان انحراف در اعتبارات کاسته می‌شود (جدول ۶ و ۷)؛ کشاورزانی که از مکانیزاسیون بیشتر استفاده کرده‌اند، کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۸).

جدول ۶- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر اراضی دیم

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
زیر یک هکتار - ۱ تا ۲ هکتار	-۰/۴۲۳	۰/۴۳۳	۰/۸۶۵	-۱/۶۳	۰/۷۸	۲۰/۱۵۴
۲ تا ۳ هکتار	*-۱/۳۳۳	۰/۴۵۶	۰/۰۳۵	-۲/۶۰	-۰/۰۶	
۳ تا ۴ هکتار	*-۳/۰۰۰	۰/۴۶۴	۰/۰۰۰	-۴/۴۳	-۱/۶۷	
بالای ۴ هکتار	*-۲/۶۹۰	۰/۴۵۰	۰/۰۰۰	-۳/۹۴	-۱/۴۴	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۷- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر اراضی آبی

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
زیر ۱ هکتار و ۱ تا ۱/۵ هکتار	-۰/۶۵۰	۰/۳۶۳	۰/۳۸۶	-۱/۶۶	۰/۳۶	۷/۲۴۰
۱/۵ تا ۲ هکتار	*-۱/۴۰۹	۰/۳۶۰	۰/۰۰۲	-۲/۴۱	-۰/۴۱	
۲ تا ۲/۵ هکتار	*-۳/۰۶۷	۰/۸۸۹	۰/۰۰۸	-۵/۵۴	-۰/۵۹	
بالای ۲/۵ هکتار	*-۳/۰۶۷	۰/۷۴۷	۰/۰۰۱	-۵/۱۵	-۰/۹۹	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۸- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر استفاده از مکانیزاسیون

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
هیچ - کم	-۰/۳۶۹	۰/۳۱۳	۰/۷۶۲	-۱/۲۴	۰/۵۰	۱۱/۳۹۴
متوسط	*-۱/۱۸۶	۰/۳۷۵	۰/۰۱۸	-۲/۲۳	-۰/۱۴	
زیاد	*-۱/۵۶۹	۰/۴۰۳	۰/۰۰۲	-۲/۶۹	-۰/۴۵	
خیلی زیاد	*-۲/۰۷۷	۰/۳۶۴	۰/۰۰۰	-۳/۰۹	-۱/۰۶	

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی داری در سطح پنج درصد

عوامل اقتصادی

بر اساس یافته‌های تحقیق، کشاورزان دارای درآمد کمتر از ۲/۵ میلیون تومان در سال، بیشتر دچار انحراف در هزینه‌کرد اعتبارات شده‌اند (جدول ۹).

جدول ۹- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر درآمد

f	حد بالا	حد پایین	معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها (درآمد به میلیون تومان)
۸/۲۴۷	۱/۳۹	-۰/۶۳	۰/۸۳۷	۰/۳۶۴	۰/۳۷۸	کمتر از یک - ۱/۵ تا ۲
	۱/۱۰	-۱/۳۱	۰/۹۹۹	۰/۴۳۲	-۰/۱۰۶	۲ تا ۲/۵
	-۰/۰۲	-۲/۶۰	۰/۰۴۴	۰/۴۶۴	*-۱/۳۱۴	۲/۵ تا ۳
	-۰/۴۳	-۳/۴۶	۰/۰۰۵	۰/۵۴۳	*-۱/۹۴۵	بالای ۳

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی‌داری در سطح پنج درصد

بر اساس نتایج آزمون مقایسه میانگین t مستقل، کشاورزان دارای تنوع شغلی، بیشتر از کشاورزانی که تنها در بخش کشاورزی اشتغال داشته‌اند، دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- آزمون مستقل t مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین

گروه‌ها از نظر تنوع شغلی

معنی‌داری	t	انحراف معیار	میانگین	گروه‌ها	متغیر گروه‌بندی
۰/۰۰۴	۸/۱۵۲*	۱/۳۵۷ ۰/۴۷۶	۲/۹۱ ۱/۳۴	بلی خیر	تنوع شغلی

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی‌داری در سطح پنج درصد

بر اساس نتایج آزمون مقایسه میانگین t مستقل، کشاورزانی که از بیمه محصولات کشاورزی استفاده کرده‌اند، کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۱).

جدول ۱۱- آزمون t مستقل مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر استفاده از بیمه کشاورزی

متغیر گروه‌بندی	گروه‌ها	میانگین	انحراف معیار	t	معنی‌داری
بیمه کشاورزی	استفاده	۲/۹۳	۱/۳۵۷	۶/۸۴۶*	۰/۰۰۶
	عدم استفاده	۱/۴۵	۰/۵۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی‌داری در سطح پنج درصد

ویژگی‌های اعتبارات

بر اساس یافته‌های تحقیق، کشاورزانی که اعتبارات بالاتر از ده میلیون تومان را دریافت کرده‌اند، کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۲)؛ کشاورزانی که اعتبارات دریافتی را برای خرید نهاده‌ها و دام دریافت کرده‌اند، در مقایسه با کشاورزانی که اعتبارات را برای خرید ماشین‌آلات دریافت کرده‌اند، کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۳). بنابراین، اعتبارات سرمایه‌ای کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده است. در ادامه، بر اساس یافته‌های تحقیق، اعتباراتی که با درصد سود کمتر به کشاورزان داده شده، کمتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده است (جدول ۱۴).

جدول ۱۲- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر میزان اعتبارات

f	حد بالا	حد پایین	معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها (مبلغ اعتبارات به میلیون تومان)
۱۸/۱۹۸	۰/۳۳	-۱/۰۸	۰/۵۰۷	۰/۲۷۰	-۰/۳۷۵	۰ تا ۵ و ۵ تا ۱۰
	-۱/۵۸	-۳/۷۷	۰/۰۰۰	۰/۴۱۷	*-۲/۶۷۵	۱۰ تا ۱۵
	-۰/۶۵	-۲/۳۷	۰/۰۰۰	۰/۳۲۹	*-۱/۵۰۸	۱۵ تا ۲۰

منبع: یافته‌های تحقیق * معنی‌داری در سطح پنج درصد

جدول ۱۳- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر نوع اعتبار دریافتی

f	حد بالا	حد پایین	معنی داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها
۷/۴۲۱	۰/۵۳	-۱/۷۱	۰/۵۱۶	۰/۴۲۹	-۰/۵۹۲	نهادهای تولیدی- خرید دام
	-۰/۳۷	-۲/۳۲	۰/۰۰۳	۰/۳۷۳	*-۱/۳۴۹	ماشین‌آلات
	-۰/۱۴	-۲/۳۰	۰/۰۲۰	۰/۴۱۲	*-۱/۲۱۹	سایر موارد

منبع: یافته‌های تحقیق *معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۱۴- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر سود اعتبار

f	حد بالا	حد پایین	معنی داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها (درصد سود)
۸/۲۲۵	-۰/۴۳	-۳/۲۶	۰/۰۰۵	۰/۵۴۲	*-۱/۸۴۶	۱۰-۱۴ و ۶-۱۰
	۰/۴۵	-۲/۳۰	۰/۳۰۳	۰/۵۲۵	-۰/۹۲۱	۱۴-۱۸
	۱/۳۰	-۱/۵۵	۰/۹۹۶	۰/۵۴۶	-۰/۱۲۵	۱۸-۲۲

منبع: یافته‌های تحقیق *معنی داری در سطح پنج درصد

بررسی رابطه میان مدت بازپرداخت و میزان انحراف اعتبارات نشان می‌دهد که اعتبارات دارای مدت بازپرداخت کمتر از بیست ماه بیشتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۵).

جدول ۱۵- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات

بین گروه‌ها از نظر مدت بازپرداخت

f	حد بالا	حد پایین	معنی داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها (مدت بازپرداخت به ماه)
۷/۵۲۰	۰/۱۵	-۲/۰۸	۰/۱۲۲	۰/۴۰۰	-۰/۹۶۵	۱۵-۱۰ و ۲۰-۱۵ ماه
	-۰/۳۸	-۲/۷۳	۰/۰۱۴	۰/۴۲۳	*-۱/۵۵۳	۲۰-۲۵ ماه
	-۰/۳۳	-۳/۰۱	۰/۰۱۷	۰/۴۸۱	*-۱/۶۶۷	۲۵-۳۰ ماه
	-۱/۱۸	-۳/۵۶	۰/۰۰۰	۰/۴۴۴	*-۲/۴۱۷	بالاتر از ۳۰ ماه

منبع: یافته‌های تحقیق *معنی داری در سطح پنج درصد

بر اساس بررسی رابطه میان تعداد دفعات نظارت بانک و میزان هزینه‌کرد اعتبارات در بخش کشاورزی، کشاورزانی که در طول مصرف اعتبارات کمتر از سه بار مورد نظارت قرار گرفته‌اند، بیشتر دچار انحراف در مصرف اعتبارات شده‌اند (جدول ۱۶).

جدول ۱۶- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر تعداد دفعات نظارت

f	حد بالا	حد پایین	معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها (تعداد نظارت)
۱۴/۲۸۰	۰/۵۹	-۱/۳۶	۰/۸۵۷	۰/۳۳۵	-۰/۳۸۶	۱-۲ بار
	۰/۰۸	-۱/۹۹	۰/۰۸۷	۰/۳۵۵	-۰/۹۵۶	۳ بار
	-۰/۵۳	-۲/۸۰	۰/۰۱۱	۰/۳۸۹	*-۱/۶۶۷	۴ بار
	-۱/۳۷	-۳/۵۹	۰/۰۰۵	۰/۳۸۰	*-۲/۴۸۱	۵ بار
	-۱/۲۴	-۳/۴۱	۰/۰۰۰	۰/۳۷۳	*-۲/۳۲۱	۶ بار و بیشتر

منبع: یافته‌های تحقیق
*معنی‌داری در سطح پنج درصد

بررسی ویژگی‌های کشاورزان متقاضی اعتبارات قبل از اعطای وام مانند بررسی سطح دانش فنی و مدیریت تولید و بررسی ایده‌های کارآفرینی کشاورزان از عوامل مؤثر بر کاهش انحراف در اعتبارات است. براساس یافته‌های تحقیق، در اعتباراتی که بانک به بررسی میزان دانش و تجربه، بررسی وجود ایده کارآفرینی و مدیریت تولید کشاورزان پرداخته، انحراف کمتری در مصرف اعتبارات وجود داشته است (جدول ۱۸، ۱۷، و ۱۹).

جدول ۱۷- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه‌کرد اعتبارات بین گروه‌ها از نظر بررسی دانش فنی

f	حد بالا	حد پایین	معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	گروه‌ها
۱۳/۶۵۴	۰/۴۰	-۰/۸۸	۰/۵۳۷	۰/۲۳۱	-۰/۲۴۰	هیچ / کم
	-۰/۲۴	-۲/۵۶	۰/۰۲۰	۰/۴۱۶	*-۱/۴۰۰	متوسط
	-۱/۳۳	-۲/۶۷	۰/۰۰۷	۰/۲۴۰	*-۲/۰۰۰	زیاد
	-۲/۰۳	-۳/۷۷	۰/۰۰۰	۰/۳۱۴	*-۲/۹۰۰	خیلی زیاد

منبع: یافته‌های تحقیق
*معنی‌داری در سطح پنج درصد

جدول ۱۸- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها
از نظر بررسی مدیریت تولید

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
هیچ / کم	-۰/۴۷۶	۰/۲۹۵	۰/۴۹۱	-۱/۳۰	۰/۳۴	۷/۹۶۲
متوسط	-۱/۰۰۰	۰/۳۹۷	۰/۰۹۵	-۲/۱۰	۰/۱۰	
زیاد	*-۱/۸۸۶	۰/۶۱۵	۰/۰۲۳	-۳/۶۰	-۰/۱۷	
خیلی زیاد	*-۲/۱۳۶	۰/۴۱۲	۰/۰۰۹	-۳/۲۸	-۰/۹۹	

منبع: یافته‌های تحقیق
*معنی داری در سطح پنج درصد

جدول ۱۹- آزمون توکی مقایسه کشاورزان بر اساس میزان هزینه کرد اعتبارات بین گروه‌ها
از نظر بررسی ایده کارآفرینی

گروه‌ها	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معنی داری	حد پایین	حد بالا	f
هیچ - کم	-۰/۷۱۸	۰/۳۷۵	۰/۳۱۹	-۱/۷۶	۰/۳۳	۱۹/۲۹۵
متوسط	*-۱/۴۲۰	۰/۲۸۴	۰/۰۱۴	-۲/۲۱	-۰/۶۳	
زیاد	*-۱/۸۳۷	۰/۳۱۶	۰/۰۰۶	-۲/۷۲	-۰/۹۶	
خیلی زیاد	*-۲/۴۳۶	۰/۳۲۵	۰/۰۰۰	-۳/۳۴	-۱/۵۳	

منبع: یافته‌های تحقیق
*معنی داری در سطح پنج درصد

در ادامه تحقیق، به بررسی عوامل مؤثر در بروز انحراف اعتبارات (از دیدگاه عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) و نیز از دیدگاه کشاورزانی که اعتبارات را دریافت کرده‌اند، پرداخته شده است. نتایج به دست آمده از آزمون t تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد که از نظر کشاورزان، پنج عامل اصلی در بروز مخاطرات اخلاقی، به ترتیب، عبارت‌اند از:

- ۱- نبود درآمدهای پایدار در طول سال؛
- ۲- پایین بودن درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی؛
- ۳- بروز حوادث طبیعی (مانند خشکسالی، سیل، و آفات)؛
- ۴- نبود نظارت بر نحوه مصرف وام، و
- ۵- فصلی بودن فعالیت‌های اقتصادی در بخش کشاورزی. بیشتر عوامل یاد شده از سوی کشاورزان مربوط به مشکلات ساختاری موجود در بخش کشاورزی

کشورمان و به‌ویژه عوامل اقتصادی از قبیل (کوچک و قطعه‌قطعه بودن واحدهای تولیدی) است که منجر به کاهش درآمدها می‌شود؛ عامل دوم در پایین بودن درآمدها به واقعی نبودن قیمت محصولات تولیدی کشاورزان بازمی‌گردد. چنان‌که به نظر می‌رسد، تا هنگامی که برنامه‌ریزی‌های مناسب برای حل این دو معضل موجود و به‌ویژه واقعی نبودن قیمت محصولات تولیدی کشاورزان انجام نشود، خروج سرمایه‌ها از نواحی روستایی امری قابل پیش‌بینی باشد (جدول ۲۰).

جدول ۲۰- مهم‌ترین عوامل بروز مخاطرات اخلاقی در اعتبارات کشاورزی از دیدگاه کشاورزان

عامل	میانگین	انحراف معیار	آماره t	معنی داری	اختلاف میانگین	حد پایین	حد بالا
کوچک و قطعه قطعه بودن اراضی	۳/۵۴	۰/۸۷۶	۶/۰۰۶	۰/۰۰۰	۰/۵۴۳	۰/۳۶	۰/۷۲
بروز حوادث طبیعی (خشکسالی، سیل، آفات)	۳/۷۹	۰/۸۴۱	۹/۰۷۸	۰/۰۰۰	۰/۷۸۷	۰/۶۲	۰/۹۶
پایین بودن درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی	۴/۰۷	۰/۹۵۳	۰/۹۳۰	۰/۰۰۰	۱/۰۷۴	۰/۸۸	۱/۲۷
نبود درآمدهای پایدار در طول سال	۴/۰۶	۰/۸۴۰	۱۲/۲۷۹	۰/۰۰۰	۱/۰۶۴	۰/۸۹	۱/۲۴
بالا بودن هزینه تولید محصولات	۲/۹۹	۱/۱۶۹	-۰/۰۸۸	۰/۹۳۰	-۰/۰۱۱	-۰/۲۵	۰/۲۳
عدم دسترسی به نهاده‌های تولیدی	۲/۸۰	۱/۰۳۳	-۱/۸۹۸	۰/۰۶۱	-۰/۲۰۲	-۰/۴۱	۰/۰۱
پایین بودن سطح کشت محصولات آبی	۳/۶۸	۱/۰۳۹	۶/۳۵۲	۰/۰۰۰	۰/۶۸۱	۰/۴۷	۰/۸۹
وجود تنوع شغلی میان کشاورزان	۳/۸۵	۱/۱۴۵	۷/۲۰۷	۰/۰۰۰	۰/۸۵۱	۰/۶۲	۱/۰۹
فصلی بودن فعالیت‌ها در بخش کشاورزی	۳/۶۹	۰/۸۶۸	۷/۲۵۵	۰/۰۰۰	۰/۶۹۱	۰/۵۱	۰/۸۷
عدم حضور مروجان برای آموزش مصرف اعتبارات	۲/۸۴	۱/۰۸۱	-۱/۴۳۲	۰/۱۵۶	-۰/۱۶۰	-۰/۳۸	۰/۰۶
عدم عضویت در نهادهای اجتماعی	۲/۷۷	۱/۲۳۹	-۱/۸۳۱	۰/۰۷۰	-۰/۲۴۳	-۰/۴۹	۰/۰۲
نبود تخصص لازم برای فعالیت در بخش کشاورزی	۳/۰۹	۱/۳۴۹	۰/۶۱۲	۰/۵۴۲	۰/۰۸۵	-۰/۱۹	۰/۳۶
افت قیمت محصولات در هنگام فروش محصولات	۳/۷۹	۱/۰۷۶	۷/۰۹۱	۰/۰۰۰	۰/۷۸۷	۰/۵۷	۱/۰۱
پایین بودن سطح تولیدات و به‌صرفه نبودن فعالیت	۳/۴۶	۰/۸۳۸	۵/۲۹۲	۰/۰۰۰	۰/۴۵۷	۰/۲۹	۰/۶۳
بالا بودن هزینه‌های زندگی در روستا	۲/۸۶	۱/۱۲۹	-۱/۱۲۹	۰/۲۶۲	-۰/۱۳۸	-۰/۳۸	۰/۱۰
نبود نظارت بر نحوه مصرف وام	۳/۸۰	۰/۹۳۴	۸/۲۸۱	۰/۰۰۰	۰/۷۹۸	۰/۶۱	۰/۹۹
پایین بودن مبلغ وام	۳/۰۴	۰/۹۷۲	۰/۴۲۵	۰/۶۷۲	۰/۰۴۳	-۰/۱۶	۰/۲۴
بالا بودن سود وام	۳/۰۲	۰/۹۷۳	۰/۲۱۲	۰/۸۳۲	۰/۰۲۱	-۰/۱۸	۰/۲۲
کوتاه بودن زمان بازپرداخت تسهیلات	۳/۳۲	۰/۹۵۳	۳/۲۴۸	۰/۰۰۲	۰/۳۱۹	۰/۱۲	۰/۵۱
فروش محصولات به واسطه و کاهش سود محصول	۳/۶۶	۰/۸۷۴	۷/۳۱۳	۰/۰۰۰	۰/۶۶۰	۰/۴۸	۰/۸۴

* معنی داری در سطح پنج درصد

منبع: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری

اعتبارات کشاورزی از انواع اعتبارات روستایی است که با اهدافی چون بهبود تولید و بهره‌وری، اشتغال‌زایی و توسعه استفاده از فناوری نوین در اختیار کشاورزان قرار می‌گیرد. مسئله‌ای که باید بدان توجه داشت، بررسی چگونگی هزینه‌کرد اعتبارات و عوامل مؤثر در بروز انحراف در مصرف آنهاست. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عوامل مختلف در بروز انحراف در مصرف اعتبارات مؤثر بوده است؛ از نظر ویژگی‌های فردی و اراضی، بالا بودن میانگین سنی بهره‌برداران، کوچک و قطعه‌قطعه بودن اراضی، پایین بودن سطح تحصیلات کشاورزان و عدم علاقه‌مندی پیمانها نسبت به فعالیت در بخش کشاورزی از مهم‌ترین عوامل بروز انحراف شناخته شده‌اند. این عوامل با یافته‌های تحقیق بخشی (۱۳۷۸) منطبق است؛ همچنین، از میان عوامل اقتصادی، پایین بودن سطح درآمد، تنوع شغلی و عدم استفاده از بیمه محصولات کشاورزی از عوامل مؤثر بر بروز انحراف در مصرف اعتبارات بوده‌اند، که با نتایج تحقیق ورمزیاری (ب، ۱۳۸۹) منطبق بوده است؛ و سرانجام، بررسی ویژگی‌های اعتبارات پرداختی به کشاورزان نیز نشان می‌دهد که عواملی چون مبلغ، میزان سود، مدت‌زمان بازپرداخت و تعداد موارد نظارت بر مصرف اعتبارات و همچنین، بررسی سطح مدیریت تولید، تجربه و ایده‌کارآفرینی کشاورزان قبل از ارائه اعتبارات از عوامل مؤثر بر بروز انحراف در مصرف اعتبارات به‌شمار می‌روند، که یافته‌های ورمزیاری (ب، ۱۳۸۹)، باقری و نجفی (۱۳۸۲)، و سگرز و همکاران (Segers et al., 2010) نیز مؤید همین مطلب است. همچنین، از نظر کشاورزان، نبود درآمدهای پایدار، بروز حوادث طبیعی و کم بودن درآمد حاصل از فعالیت در بخش کشاورزی از عوامل اصلی در بروز انحراف در اعتبارات کشاورزی است.

با توجه به نتایج به‌دست آمده، برای کاهش انحراف در مصرف اعتبارات،

پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

- با توجه به مؤثر بودن فرایند نظارت بر کاهش میزان انحراف، تعداد دفعات نظارت بر مصرف اعتبارات افزایش یابد؛
- با توجه به پایین بودن سطح کاربرد فناوری‌های نوین (مکانیزاسیون) در فرایند تولید کشاورزان در محدوده مورد مطالعه، برای توسعه کاربرد ماشین‌آلات نوین در فرایند تولید، اعتبارات از نوع سرمایه‌ای در اختیار کشاورزان قرار گیرد؛
- با توجه به پایین بودن سطح درآمد و نیز سوددهی اندک فعالیت‌های کشاورزی در محدوده مورد مطالعه، که باعث گسترش تنوع شغلی در میان کشاورزان شده است، مبلغ اعتبارات با توجه به بررسی ظرفیت‌های تولیدی کشاورزان افزایش یابد؛ و
- برای گسترش استفاده کشاورزان از بیمه محصولات کشاورزی، تسهیلات و شرایط استفاده از آن برای تمامی کشاورزان به‌ویژه کشاورزان خرده‌پا فراهم شود.

منابع

- استادی، حسین و علیزاده، علیرضا (۱۳۸۸)، «بررسی راهکارهای حمایت دولت از تشکیل و توسعه تعاونی‌ها از طریق اعطای تسهیلات بانکی، مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد». *فصلنامه تعاون*، سال ۲۰، شماره ۲۰۶ و ۲۰۷، صص ۴۷-۵۸.
- باقری، مهرداد و نجفی، بهالدین (۱۳۸۲)، «بررسی عوامل مؤثر بر عدم بازپرداخت اعتبارات بانک کشاورزی». *مجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی*. تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
- باقری، مهرداد و همکاران (۱۳۸۶)، «بررسی عوامل مؤثر بر عدم بازپرداخت اعتبارات کشاورزی: مطالعه موردی استان فارس». *فصلنامه علوم کشاورزی ایران*، سال ۳۸، شماره ۱، صص ۱-۱۸.
- بخشی، محمدرضا (۱۳۷۸)، *شناسایی و تعیین نقش عوامل مؤثر بر عملکرد بازپرداخت اعتبارات کشاورزی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: گروه اقتصاد کشاورزی دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران.
- پژویان، جمشید و معتمد، ارغوان (۱۳۸۸)، «بررسی میزان اثربخشی اعتبارات اعطایی بانک کشاورزی بر سرمایه‌گذاری و اشتغال در بخش کشاورزی». *فصلنامه پیک نور*، سال ۴، شماره ۲، صص ۱۵-۳۳.

چراغی، مهدی (۱۳۹۰)، **تبیین اثرات پرداخت اعتبارات خرد بانکی جهت دستیابی به توسعه روستایی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. زنجان: گروه جغرافیا دانشکده علوم انسانی دانشگاه زنجان.

حسینی، صفدر و همکاران (۱۳۸۸)، «بررسی هزینه‌های مبادله تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی در مناطق روستایی ایران»، **نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی**، سال ۲۳، شماره ۲، صص ۳۶-۴۵.

رشیدی، داریوش و منصوری، بهمن (۱۳۸۴)، «خدمات مالی روستایی خرد، گامی اساسی برای فقرزدایی، ارائه طرح پشتیبانی خدمات مالی خرد روستا». **مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی، آذر ۱۳۸۴**، تهران: مرکز تحقیقات اقتصادی بانک کشاورزی.

رونقی، حمید (۱۳۷۵)، «چاره‌اندیشی برای کمبودهای بخش کشاورزی». **ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی**، سال ۱۰، شماره ۵.

کریم کشته، محمدحسین و همکاران (۱۳۸۳)، «بررسی وضعیت توزیع اعتبارات کشاورزی و ویژگی‌های دریافت‌کنندگان اعتبارات در استان سیستان و بلوچستان». **فصلنامه پژوهشی بانک و کشاورزی**، سال ۳، شماره ۶ (دوره جدید)، صص ۸۹-۱۱۲.

ورمزیاری، حجت و همکاران الف (۱۳۸۹)، «تحلیل مقایسه‌ای رفتار کشاورزان در نحوه هزینه‌کرد تسهیلات بانکی کشاورزی، مطالعه موردی: شهرستان خوی، آذربایجان غربی». **نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی**، سال ۲۴، شماره ۳، صص ۳۴۶-۳۵۵.

ورمزیاری، حجت و همکاران ب (۱۳۸۹)، «تحلیل عوامل مؤثر بر نحوه استفاده از تسهیلات بانکی کشاورزی، مورد: شهرستان خوی». **فصلنامه پژوهش‌های روستایی**، سال ۱، شماره ۳، صص ۸۳-۱۰۸.

یاسوری، مجید (۱۳۸۶)، **مقدمه‌ای بر اقتصاد روستایی، با تأکید بر بخش کشاورزی**. مشهد: به‌نشر.

Achoja, F. O. (2010), "Velocity of micro finance among users groups in Delta State, Nigeria: implications for economic growth". **Journal of Agricultural Science**, Vol 3, No. 3, pp. 275-282.

Afolabi, J. A. (2008), "Analysis of loan repayment among small scale farmers in South Western Nigeria- a discriminant approach". **Journal of Social Science**, Vol. 17, No. 1, pp. 83-88.

Akram, Waqar (2008), "Impact of agriculture credit on growth and poverty in Pakistan (time series analysis through error correction model)".

European Journal of Scientific Research, Vol. 23, No 2., pp. 243-251.

- Anthony, Enoma (2010), "Agricultural credit and economic growth in Nigeria: an empirical analysis". *Business and Economics Journal*, Vol. 14, No. 5, pp. 1-7.
- Banerjee A. et al. (2009), "The miracle of microfinance? evidence from a randomised evaluation". *Working Paper*, No. 7, May. Massachusetts: Department of Economics, Massachusetts Institute of Technology (MIT).
- Child, M. N. (2008), "The effect of a depressed economy on agricultural sector". *Journal of African Studies*, Vol 3, No. 2, pp. 152-167.
- Chowdhury, Ahmed (2011), "Performance evaluation of agricultural banks in Bangladesh". *International Journal of Business and Management*, Vol. 6, No. 4, pp. 75-90.
- Desta , Asayehgn (2010), "Micro credit for poverty alleviation and fostering environmentally sustainable development: a review Oof African case studies". *International Journal of Business Research*, Vol. 10, No. 2, pp. 1-26.
- Getaneh, Gobezie and Garber, Carter (2007), "Impact assessment of microfinance in Amhara region of Northern Ethiopia". *Paper for the International Conference on Rural Finance Research: Moving Results into Policies, March 19-21*. Rome: FAO Headquarters.
- Houge, Soren (2008), "Does micro credit programs in Bangladesh increase household ability to deal with economic hardships". Available on: <http://www.mpra.ub.unimuenchen.de/6678>. Retrieved at: 14 April, 2010.
- Houge, Soren (2010), "Household, group, and program factors in group-based agricultural credit delinquency". *Development and Technology*, Vol. 9, No. 5, pp. 473-499.

- Ifeanyi, N. et al. (2010), "Determinants of institutional credit repayment performance among farmers in Afikpo North LGA of Ebonyi state, Nigeria". *AAB Bioflux*, Vol 2, No . 3, pp. 279-285.
- Khandakar, Q. et al. (2006), "Micro-credit and micro-finance: functional and conceptual differences". *Development in Practice*, Volo 16, No. 5, pp. 476-483.
- Kundu, Amit and Mitra, Suranjana (2010), "Group lending scheme operating through primary agricultural credit society: a critical assessment". *Journal of Managerial Economics*, Vol 8, No . 3, pp. 62-77.
- Nguyen, C. (2008), "Is a governmental micro-credit program for the poor really pro-poor? evidence from Vietnam". *The Developing Economies XLVI-2*, Vol 2 , No. 10 (June 2008), pp. 151-87.
- Owusu, George et al. (2010), "The analysis of the rural credit market in Ghana". *International Business and Eonomies Research Journal*, Vol. 9, No. 8, pp. 45-56.
- Rahmani Fazli, Abdolreza and Kavyani, Younes (2010), "Evaluating the performance of the agricultural bank in allocating rural credits". *International Journal of Academic Research*, Vol 2, No. 6, pp. 147-155.
- Perdana A. (2005), "Risk management for the poor and vulnerable". *Economics Working Paper Series*, Vol. 3, No. 13. Centre for Strategic and International Studies, Jakarta. Available on: [http://www.csisor .id/papers/wpe093](http://www.csisor.id/papers/wpe093). Retrieved at: 14 April, 2010).
- Seemi, W. (2009), "Does rural micro credit improve well-being of borrowers in the Punjab?". *Pakistan Economic and Social Review*, Vol. 47, No. 6, pp. 31-47.
- Segers, Kaatje et al. (2010), "The role of farmers and informal institutions in microcredit programs in Tigray, Northern Ethiopia". *Development and Technology*, Vol. 4, No. 9, pp. 520-544.
- Singh, Naresh (2009), "Forum on the 'Legal Empowerment of the Poor' fighting rural poverty, inequality and low productivity through legal

empowerment of the poor”. *The Journal of Peasant Studies*, Vol 36, No. 4, pp. 871-892.

Uniamikogbo S. O. (2007), “Industrial performance and the Nigerian economy”. *11th Inaugural Lecture Series*, Ambrose Alli University Ekpoma, Nigeria, Abuja.

World Bank (2006), *Microfinance in South Asia: Toward Financial Inclusion for the Poor*. Washington DC: Pangraphics.

World Bank (2007), *World Development Report 2008: Agriculture and Development*. Washington DC: World Bank.

Zaid, Negash (2008), *Microfinance Loan Delivery, Utilization and Impact: with Specific Reference to Tigray, Northern Ethiopia*. Ph.D. Dissertation. , Leuven: Department of Earth and Environmental Sciences, Katholieke Universiteit Leuven.